

BIBLIJSKA MJESTA U HOMILIJAMA I GOVORIMA KLERICIMA IVANA PAVLA II. PRILIKOM PASTIRSKOG POHODA SARAJEVU

Namjeravani pastoralni pohod, 8. rujna 1994.,
i ostvoreni, 12. – 13. travnja 1997.

Stipo Kljajić

Katolički bogoslovni fakultet
Sveučilište u Zagrebu
antecaric111@gmail.com
stipokljajic@yahoo.com

UDK 272-475Iohannes Paulus II, sanctus
<https://doi.org/10.34075/cs.60.2.6>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 3/2024.

Sažetak

U uvodnom dijelu rada autor tematizira društveni kontekst prvoga pastoralnog pohoda Svetoga Oca Ivana Pavla II. Sarajevu i Bosni i Hercegovini iz travnja 1997. godine, koji je u bitnoj povezanosti s namjeravanim i neostvarenim pohodom iz ratne 1994. godine. Budući da su ova dva Papina pastoralna pohoda međusobno povezana i međuovisna, autor u nastavku kroz prizmu biblijskih mjesta analizira izabrane govore Svetoga Oca iz neostvarenog i ostvarenog Papinog posjeta: dvije homilije i dva govora klericima koje je Sveti Otac izrekao, odnosno planirao izreći, na hrvatskome jeziku. U radu se stavlja osobit naglasak na tzv. indirektne citate, odnosno ona biblijska mjesta koja se izričito ne navode, ali se na njih aludira, tj. koja stoje u pozadini Papinih po(r)uka. U Zaključku su sabrani rezultati autorove analize Papinih homilija i govora iz navedenih pastoralnih pohoda te je iznesen vrijednosni sud s obzirom na biblijsku podlogu analiziranih Papinih riječi.

Cljučne riječi: Ivan Pavao II., pastoralni pohodi Sarajevu, namjeravani i ostvoreni pohod, biblijska mjesta, homilije i govori klericima

UVOD

Sveti Otac Ivan Pavao II., po riječima kardinala Angela Sodana, „mogao je ostvariti svoje toliko žuđeno hodočašće mira u glavni grad napućene Bosne i Hercegovine u subotu 12. i nedjelju 13. travnja

1997.“¹. Bilo je to putovanje, nastavlja kardinal Sodano, „uspomena, milosrđa i nade“², a kardinal Vinko Puljić smatra ga najsvjetlijim događajem „za Katoličku Crkvu u Bosni i Hercegovini, za ovu zemlju i napaćene narode u njoj, koji doživješe teška stradanja ne samo u ovom ratu nego i u brojnim previranjima tijekom burne povijesti“³.

Papin pastirski pohod Sarajevu i Bosni i Hercegovini polovicom travnja 1997. uistinu je umnogome jedinstven i poseban: Papa je pohodio mjesnu Crkvu i zemlju koja je opustošena tek završenim strašnim bratoubilačkim ratom, koja mučno proživljava vlastito iskustvo da mir ne znači samo odsutnost rata, i Papin pastirski pohod ostvaren je tek iz drugog, točnije trećeg pokušaja. Naime, njegov pastirski pohod iz 1997. življen je u sjeni sjećanja i uzdaha za onim neostvarenim iz ratne 1994., na koji se i sam Papa nekoliko puta i osvrnuo. Bez tog vraćanja, smatra biskup Pero Sudar, predsjednik crkvenog odbora za pripremu Papina posjeta iz 1997., „sam događaj i njegova poruka ostali bi nedorečeni, a javnosti bi promakla važna vrijednost dosljednosti Svete Stolice u vremenu i prilikama potpune nedosljednosti“⁴. Budući da je pastirski pohod Svetog Oca Sarajevu i Bosni i Hercegovini iz travnja 1997. bitno povezan s namjeranim i neostvarenim posjetom iz ratne 1994., potrebno je, barem ukratko, vidjeti što se dogodilo, odnosno kako je došlo do otkazivanja već zakazanog i organiziranog Papinog posjeta ratom zahvaćenoj Bosni i Hercegovini.

Među rijetkim autoritetima suvremenoga svijeta, ako ne i jedini, Papa Ivan Pavao II. je, od prvih znakova napetosti i sukoba u takozvanoj jugoslavenskoj krizi, upućivao na pregovore i nužnost mirnog rješavanja međunacionalnih i međurepubličkih sukoba: ovaj je Sveti Otac odbacivao rat kao besmislen i nekoristan za sukobljene strane, a sramotan za europsku i svjetsku zajednicu. Od početka rata u Bosni i Hercegovini pa tijekom njegovog gotovo četverogodišnjeg trajanja nije prošao gotovo nijedan tjedan u kojem Ivan Pavao II. nije dizao svoj glas protiv nasilja, pozivao na obustavu rata i uspostavu mira, izražavao solidarnost s nedužnima, molio i

¹ Angelo Sodano, Poruka nade. Uvodna riječ kardinala Angela Sodana, državnog tajnika Svete Stolice, u: Zoran Filipović, *Sveti Otac Ivan Pavao II. u pastirskom pohodu 12. i 13. travnja 1997. Sarajevo Bosna i Hercegovina* [nadalje: *Sveti Otac Ivan Pavao II.*], Nadbiskupijski Ordinarijat Vrhbosanski, Sarajevo, 1997., 10.

² *Isto.*

³ Vinko Puljić, Predgovor kardinala Vinka Puljića za svečano izdanje spomenknjige na Papin pastirski pohod u Sarajevu, 12. i 13. travnja 1997., u: Zoran Filipović, *Sveti Otac Ivan Pavao II.*, 6.

⁴ Pero Sudar, I nemoguće je moguće, u: Zoran Filipović, *Sveti Otac Ivan Pavao II.*, 165.

pozivao na molitvu za prestanak rata i uspostavu pravednog mira. Kao znak solidarnosti sa stradalima i ugnjetavanima želio je, kako sam kaže, i posjetiti Bosnu i Hercegovinu.

U ožujku ratne 1994. Sveta Stolica priopćava vrhbosanskom nadbiskupu Vinku Puljiću Papinu namjeru da u lipnju te godine pohodi Sarajevo, no zbog iznenadnog pogoršanja Papinog zdravstvenog stanja planirani pohod je odgođen. Svjestan strašnog stanja u Bosni i Hercegovini, Papa ne oklijeva niti odugovlači, nego odlučuje pohoditi Sarajevo 8. rujna 1994., na blagdan Rođenja Blažene Djevice Marije (Malu Gospu). Organizacija pohoda je završena, u Sarajevo su 6. rujna stigli biskupi iz Mostara i Banje Luke, brojni svećenici, redovnici i redovnice i manji broj vjernika (većinom pogibeljnom igmanskom cestom ili takozvanim tunelom straha), i sve je bilo spremno za događaj za kojim su Sarajevo i Bosna i Hercegovina vapili, no onda odjednom tužna vijest: Papa ne dolazi. Samo dva dana prije (6. rujna u 17 sati) Papa odgađa jednodnevni pastirski i mirotvorni pohod, jer mjerodavni nisu mogli jamčiti sigurnost pučanstva koje je Papa želio susresti.⁵ „Otkazivanje pohoda, samo dva dana prije, pretvorilo se za sve ljude ovoga grada i ove napaćene zemlje u izvor novih i većih crnih slutnji i strahova“⁶, pišu biskupi Bosne i Hercegovine u pismu Svetom Ocu 7. rujna 1994. „U svjetlu tog čina moćnika ovoga svijeta, i oni koji nisu shvaćali dubinu ponora u kojem smo se nalazili zaključili su da nam nema pomoći, shvativši da ni sam Papa sa svim svojim ugledom ne može bar na

⁵ U povodu odgađanja Papina pohoda Sarajevu Sveta je Stolica izdala *Priopćenje za javnost* u kojem se, između ostaloga, navodi: „U pogledu planiranog pohoda Sarajevu, Papa je uvijek isticao nužnost da se dobije dovoljno jamstvo za sigurnost pučanstva koje on želi susresti, uvjeren, kao što jest, da je svaki ljudski život svet i da se mora učiniti sve što je moguće da ga se zaštiti. Nažalost, dosad nije bilo moguće dobiti takva jamstva, unatoč brojnim kontaktima koji su se ispreplitali sa svim zainteresiranim stranama. Razlogu da se ne izlože velikim rizicima oni koji Papu očekuju u glavnom bosanskom gradu, pridodano je još i to da se htjelo izbjeći da pohod Sarajevu u ovom trenutku ne bude pogrešno shvaćen i da ne poveća napetosti. [...] U nemogućnosti da 8. rujna bude u Sarajevu, Papa će taj dan posvetiti molitvi za taj izmučeni grad. U četvrtak u 8 sati, na blagdan Gospina rođenja, on će u dvorištu Apostolske palače u Castel Gandolfu slaviti sv. misu za mir na Balkanu te izreći homiliju onako kako ju je pripremio za planirani pohod.“ (Velimir Blažević, *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne. Javni istupi Svetog Oca i dužnosnika Svete Stolice za uspostavu mira i očuvanje Bosne i Hercegovine (1991 – 1996)* [nadalje: *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne*], Svjetlo riječi, Sarajevo, 1997., 163.)

⁶ „Pismo biskupa Bosne i Hercegovine Svetom Ocu nakon odgode njegova pohoda Sarajevu, 8. rujna 1994.“, u: Zoran Filipović, *Sveti Otac Ivan Pavao II.*, 51.

jedan dan zaviriti s ovu stranu stradanja ljudi u Sarajevu i BiH⁷ – prisjeća se tog nemilog događaja biskup Pero Sudar.

Od tada pa sve do 12. travnja 1997., nastavlja biskup Sudar, „svaki se govor o Papinu posjetu pretvarao u najavu svojevrsne pobjede nad snagama koje su ovu zemlju i njezine ljude odlučili pretvoriti u nadgrobni spomenik svemu od čega i zašto bi čovjek budućnosti trebao i morao živjeti“. I konačno, uz mnoge napore kako Svete Stolice tako domaćih vlasti (crkvenih i državnih), i uz još snažnije protivljenje mnogobrojnih stranih i domaćih moćnika, od predstavnika SFOR-a pa sve do najviših razina društvene vlasti u Sarajevu i Bosni i Hercegovini, Papin pastirski pohod se napokon ostvario 12. i 13. travnja 1997.⁸

Budući da su, kao što smo vidjeli, ova dva Papina pastirska i mirotvorna pohoda nerazdvojivo povezana (8. rujna 1994. i 12. – 13. travnja 1997., odnosno „namjeravani“ i „ostvareni“) u svom ćemo se radu osvrnuti na oba, analizirajući homilije i govore Svetog Oca koje je uputio, odnosno namjeravao uputiti.

1. NEOSTVARENI PASTORALNI POHOD, PREDVIĐEN ZA 8. RUJNA 1994.

Od pet na hrvatskome jeziku pripremljenih govora koje je Sveti Otac namjeravao održati u Sarajevu u nastavku ćemo analizirati biblijska mjesta u *Homiliji i Govoru biskupima, svećenicima i časnim sestrama*. U preostala tri namjeravana govora (*Govor civilnim i crkvenim vlastima; Govor zajednici srpsko-pravoslavnoj i Govor muslimanskoj zajednici*) biblijska mjesta nisu brojna, a i sami su govori znatno kraći od onih koje ćemo ovdje analizirati.

1.1. Namjeravana homilija za euharistijsko slavlje

Budući da mu nije bilo omogućeno da pohodi Sarajevo, Papa je 8. rujna 1994., na blagdan Rođenja Blažene Djevice Marije, u

⁷ Pero Sudar, I nemoguće je moguće, u: Zoran Filipović, *Sveti Otac Ivan Pavao II.*, 167.

⁸ I on je bio upitan sve do zadnjega časa. „Teško je dati i naslutiti, a kamoli opisati, broj i način pokušaja da se taj događaj, ako ne omete, onda bar okrene u krivom pravcu. Bombe po katoličkim crkvama, anonimni prijeteći pozivi i pisane poruke samo su tiha jeka svega čime se taj događaj željelo onemogućiti i zlorabiti“, piše biskup Sudar, i nastavlja s opisom misterioznog miniranja mosta na sam dan Papina dolaska te kao očevidac konstatira: „Uz sva objašnjenja, ostat će nam tajna tko i s kojom svrhom je, uz onoliko osiguranje, na jedinom mostu na putu kojim je trebao proći Sv. Otac uspio postaviti toliko opasnih mina.“ (*Isto*)

osam sati, u dvorištu Apostolske palače u Castel Gandolfu slavio euharistijsko slavlje za mir u Bosni i Hercegovini i na Balkanu. Euharistijsko slavlje prenošeno je preko radija i televizije, a Papa je izrekao homiliju, na hrvatskom jeziku, koju su mogli pratiti i stanovnici Sarajeva.⁹

Molitva Gospodnja, Očenaš, centralna je tema Papine homilije: kroz prošnje Očenaša Papa osvjetljava prilike u ratom zahvaćenoj Bosni i Hercegovini i upućuje na razrješavanje strašnih sukoba u kojima stradavaju toliki nevini. Na samom početku homilije Papa citira prve riječi molitve Očenaš i dodaje da „izgovaramo riječi koje nas je naučio sam Krist“ aludirajući na Isusove riječi „vi, dakle, ova-ko molite“ (Mt 6,9), odnosno „kad molite, govorite“ (Lk 11,2). Papa nastavlja da samo Isus Boga „zove Ocem (Abba! Oče! Oče moj!)“¹⁰, podsjećajući tako, na primjer, na Isusovu zahvalnu molitvu nakon uspješnog misionarenja njegovih učenika „Slavim te, Oče, Gospodaru neba i zemlje...“ (Mt 11,25; Lk 10,21) ili nakon uskršenja Lazara „Oče, zahvaljujem ti što si me uslišio“ (Iv 11,41); na molitvu u smrtnoj agoniji u Getsemaniju „Oče moj, ako je moguće neka me mimo-ide ova čaša...“ (Mt 26,39) ili u još strašnijoj mucu na križu kada moli za one koji ga progone i razapinju „Oprosti im, Oče, ne znaju što čine!“ (Lk 23,34).

1.1.1. Prvi dio molitve Očenaš

Nakon uvodnih riječi Papa citira prvi dio molitve Očenaš i kreće s njegovom analizom, prošnju po prošnju. Prvo se, s pravom, zadržava na oslovljavanju Boga Ocem, našim Ocem i, posve u biblijskom duhu, objašnjava da je on Otac ljudi, Otac naroda, točnije „svih

⁹ U uvodu u homiliju Papa je, na talijanskom jeziku, rekao sljedeće: „Neka je hvaljen Isus Krist. Duhovno sjedinjen s kršćanskom zajednicom Sarajeva, pročitat ću sad homiliju koju sam planirao za Euharistijsko slavlje kojemu sam trebao predsjedati među vjernicima toga grada. Pročitat ću je na njihovom jeziku, da i na taj način posvjedočim svoju veliku blizinu tom ispaćenom pučanstvu.“ Blažević, 165. O Papinoj homiliji vrhbosanski nadbiskup kardinal Vinko Puljić kaže sljedeće: „Na blagdan Rođenja Bl. Dj. Marije 1994. godine svodovima prvostolnice Srca Isusova odjekivale su Papine riječi, ali njega nije bilo. Njegova homilija prenošena je iz Vatikana putem radiovalova, jer su moćnici spriječili Oca da dođe svojoj napaćenoj djeci. U svojoj homiliji na hrvatskom jeziku tumačio je molitvu Oče naš koja nam je postala maramica kojom smo brisali suze i blažili bol uzrokovanu time što nam je tjelesno tako dalek netko tko nam je duhovno tako bliz.“ (Vinko Puljić, Predgovor kardinala Vinka Puljića za svečano izdanje spomen-knjige na Papin pastirski pohod u Sarajevu, 12. i 13. travnja 1997., u: Zoran Filipović, *Sveti Otac Ivan Pavao II.*, 6.)

¹⁰ Točno je da samo Isus Boga naziva Abba, no Boga Ocem nazivaju i, na primjer, proroci Hošea i Izaija (Hoš 11; Iz 1.2). Točnije bi bilo reći da samo Isus Boga naziva tatom (Abba).

naroda koji nastanjuju ovaj svijet“ – time u pamet doziva mnogobrojna i raznovrsna biblijska mjesta na kojima se ističe Božja univerzalnost, njegovo očinstvo svega što postoji, svega stvorenoga, počevši od dva izvještaja o stvaranju svijeta (Post 1,1 – 2,4a i Post 2,4b – 4) s prvih stranica Biblije pa sve do njezine posljednje knjige gdje je opet naglašeno Božje očinstvo nad svijetom, štoviše nad svemirom.

Papa se, potom, veoma kratko zadržava na prošnji da se sveti ime Božje i da dođe njegovo kraljevstvo: zaziva da među ljudima zasvijetli Božje „sveto i milosrdno ime“ i da dođe „kraljevstvo pravde i mira, praštanja i ljubavi“. Premda ne navodi ni jedno biblijsko mjesto, jasno je da se u pozadini Papinih zaziva nalaze biblijska svetost Božjeg imena zasvjedočena još u sceni gorućega grma, odnosno priopćavanja Božjeg imena Mojsiju i Izraelcima (Izl 3,13-15) ili u jednoj od prvih zapovijedi Dekaloga (Izl 20,2-17; Pnz 5,6-21), kojoj Papa pridodaje i atribut milosrdno, aludirajući da Božje milosrđe posvjedočeno na mnogobrojnim biblijskim mjestima. Opis Božjeg kraljevstva kao kraljevstva pravde, mira, praštanja i ljubavi zapravo je opis Kraljevstva koje Isus naviješta i o kojem govori u svojim mnogobrojnim prisposodobama, ako ne i u svim.

Mnogo više prostora Papa posvećuje prošnji da bude Božja volja: prvo moli da se Božja volja „ostvari u svijetu, poglavito u ovoj izmučenoj zemlji na Balkanu“, jer Bog – naglašava Papa s bogatom biblijskom pozadinom – ne voli nasilje i mržnju, zazire od nepravde i sebičnosti, a želi da ljudi međusobno budu braća. Zatim koncizno poentira: „Tvoja volja jest mir!“ I precizira: Krist je „naš mir“, navodeći da je Kristov atribut „naš mir“ uzeo iz Poslanice Efežanima (Ef 2,14). To je prvi izričit Papin citat u ovoj homiliji i govori o jednoj od temeljnih stvarnosti o kojima Papa želi govoriti: o miru u ratom izmučenoj Bosni i Hercegovinu, ali ne o nekom neodređenom miru, nego o Kristovom miru. Zato i nastavlja svoje tumačenje citirajući da je Krist, prije svoje žrtve na križu, rekao svojim apostolima: „Mir vam ostavljam, mir vam svoj dajem. Dajem vam ga ne kao što svijet daje“ (Iv 14,27). Isus je svojim učenicima, nastavlja Papa, tada obećao Duha Istine, Duha Ljubavi, Duha Mira! Zato i zaziva dolazak Duha Mira, citirajući mjesto iz Poslanice Rimljanima (Rim 8,15) gdje se kaže da po Duhu možemo vapiti „Abba, Oče!“. Na taj način Papa povezuje završetak tumačenja prvoga dijela molitve Očenaš sa samim početkom, odnosno sa zazivom Oče.

1.1.2. Drugi dio molitve Očenaš

Tumačenje drugoga dijela molitve Očenaš Papa započinje pojašnjenjem što znači moliti za kruh svagdanji („za sve ono što je potreb-

no za život“) i poziva na molitvu da „uvijek uzmognemo ostvariti načelo o sveopćem sudjelovanju ljudi u dobrima koje je Bog stvorio“ – ispovijedajući tako biblijsko uvjerenje da je Bog stvoritelj zemaljskih dobara i sveopće bratstvo, odnosno bratstvo i sestrinstvo svih ljudi. Poentirat će potom tvrdnjom da „svaki čovjek, svaka obitelj ima pravo na svoj *svagdanji kruh*“.

U drugoj prošnji drugoga dijela Očenaša „otпусти nam duge naše, kako i mi otpuštamo dužnicima našim“ otvara se, kaže Papa, ključno pitanje. Na ovo nas je pitanje upozorio sam Isus kada je, umirući na križu, rekao, glede onih koji su ga ubijali – citira Papa – „Oče, oprosti im jer ne znaju što čine“ (Lk 23,34). Budući da je ljudska povijest „puna uzajamne mržnje i nepravdi“ od presudne je važnosti da „opraštam i tražimo oprost“ jer je „bez takvoga stava teško graditi mir“ – što je sasvim na liniji i proročke i mudrosne misli i evanđeoskih, ukratko svetopisamskih, stavova o nužnosti opraštanja i traženja oprosta da bi se postigao mir.

„Ne uvedi nas u napast“ – prošnja je u kojoj Papa pojašnjava od kojih napasti danas molimo Oca da nas oslobodi („onih koje srce čovjeka pretvaraju u srce kameno“; „napasti etničkih predrasuda“ i „napasti razdraženih nacionalizama“) da bi potom za prošnju „Izbavi nas od zla“ rekao kako ona „potpuno pripada Kristu i njegovu Evanđelju“ i kao dokaz tomu citirao Iv 12,47: „Ne dođoh da sudim svijetu, nego da spasim svijet.“ Ustvrdivši potom da je „čovječanstvo pozvano na spasenje u Kristu i po Kristu“ (usp. Rim 4,10; 1 Kor 1,30; 2 Kor 5,21; Ef 1,7; 1 Iv 5,20; 2 Tim 2,10) Papa nastavlja pozivom na molitvu da „spasonosna snaga Križa pomogne nadvladati povijesnu napast mržnje“ kako bi započelo „vrijeme obnove, vrijeme mira“.

Nadovezujući se na „vrijeme mira“, Papa potom citira Isusovo blaženstvo iz današnjeg (8. rujna) evanđeoskog ulomka: „Blago mirotvorcima jer će se sinovima Božjim zvati“(Mt 5,9), napominje da ćemo postati „uistinu blaženi ako postanemo sudionici onoga mira koji samo Krist umije dati“, aludirajući na Iv 14,27, i zaključuje da je „Krist naš mir“ (opet ponavljajući Ef 2,14). Biti mirotvorac, moguće je, nastavlja Papa, samo ako poput Isusa budemo spremni opraštati, i opet citira Isusove riječi s križa: „Oče, oprosti im!“ (Lk 23,34)¹¹.

Budući da zlo predstavlja „tajnu bezakonja“, Papa potom citira Božji glas iz prvoga čitanja: „Jer ovako govori Višnji i Uzvišeni... U prebivalištu visokom i svetom stolujem, ali ja sam i s potlačenima i poniženima... (Iz 57,15)“, napominjući da je u ovim proročkim

¹¹ Pogreškom se u tekstu navodi Lk 23,24, umjesto Lk 23,34.

riječima „za sve sadržan poziv na ozbiljan ispit savjesti“ i potom, posve na liniji biblijske slike Boga, opisuje da je Bog na strani potlačenih: „On je na strani roditelja koji oplakuju ubijene sinove i kćeri. On sluša nemoćni krik slabih koji su pogaženi. Solidaran je sa ženama poniženim nasiljem. Bliz je prognanicima koji su prisiljeni napustiti svoju zemlju i svoje kuće. Ne zaboravlja patnje obitelji, staraca, udovica, mladeži i djece. Njegov je narod koji umire.“ Stoga Papa izričito kaže da je *dosta više rata* i da *treba što prije postići istinski mir* te uzdiže Gospodinu psalmistov krik, odnosno citira Ps 79,9: „Pomozi nam, Bože, pomoći naša, zbog slave imena svojega, oslobodi nas i otpusti nam grijeh!“

Na koncu Papa povjerava molitvu onoj koja je podno križa „*stajala u tišini i molitvi*“, aludirajući na izvještaj iz Ivanovog evanđelja (usp. Iv 19,25) i poziva da „od Presvete Marije tražimo da i za ovu vašu zemlju može svanuti dan potpunog pomirenja i mira“.

Papina namjeravana homilija je, dakle, posve biblijska: kako s obzirom na temu, tako glede načina na koji je Papa pristupio razlaganju prošnji Molitve Gospodnje. Homilija nije opterećena prečestim citiranjem biblijskih mjesta (9 izravnih navoda i 2 neizravna), no ona se – kako smo vidjeli – nalaze u pozadini mnogih Papinih misli, odnosno poruka. Isusovu molitvu Papa vrlo uspješno aktualizira, odnosno kontekstualizira: stavio je naglasak na opraštanje kao preduvjet mira (kako bi doista na zemlji bilo kao što je na nebu) – stvarnostima koje su nasušno potrebne ratom devastiranoj Bosni i Hercegovini.

1.2. Namjeravani govor biskupima, svećenicima i časnim sestrama

Papa se na početku obraća biskupima, svećenicima, redovnicima i redovnicama, govoreći im da su se, oni i on, okupili da bi molili „Kneza mira, Isusa Krista, koji je jedina i prava naša nada“. Knez mira je inače četvrti i najviši naslov konačnog donositelja spasenja, Sluge Jahvinog, kod proroka Izaije (usp. Iz 9,1-7 i 11,1-10) koji se u kršćanskom poimanju primjenjuje na Isusa Krista.

Nakon uvodnih pozdrava upućenih u prvom redu nadbiskupu Vinku Puljiću i njegovu pomoćniku biskupu Peri Sudaru, kao i *onima koji bi rado bili došli na današnji susret, ali su, nažalost, ostali sprječeni zbog rata koji još uvijek traje*, Papa izražava svoju želju da zagrlji „poput radosnog oca koji se konačno može susresti sa svojim sinovima“, „svakoga pojedinačno i sve skupa“. U pozadini slike radosnog oca koji se susreće sa svojim sinovima nalazi se, između

ostaloga, Isusova prispodoba o Milosrdnom Ocu, odnosno o izgubljenim sinovima iz Evanđelja po Luki (Lk 15,11-32).

Papa potom, slično apostolu Pavlu, izražava svoju radost što može biti sa Crkvom u Sarajevu koja je taško iskušana, no ustrajna u vjeri (usp. Kol 2,5) i koja svoje zajedništvo učvršćuje u slavljenju euharistijskog otajstva (usp. Dj 2,46). Želi da po njegovu glasu do napaćene crkve u Bosni i Hercegovini dopre pozdrav uskrsloga Krista *Mir, mir Vama!* – parafrazirajući Iv 20,19. Priznaje, zatim, da mu je dobro poznata „velikodušnost i neumorna revnost“ duhovnih pastira za povjereno im stado koji su, unatoč silnim poteškoćama, *ostali na svome mjestu, slijedeći primjer Krista, Dobroga pastira, koji je dao svoj život za svoje ovce*. Pored slike Isusa kao Dobrog pastira, preuzete iz Iv 10 (vidi također 1 Pt 2,25 i Heb 13,20), Papa voditelje zajednice (biskupe, svećenike, redovnike i redovnice) naziva pastirima (usp. Ef 4,11; Otk 20,28) koji se brinu za ljude koji su im povjereni. Pri tome, obraća se Papa pastirima, dok se ne štede u davanju samih sebe, svjesni su da *Gospodin čini da njihova služba donese plodove pravde, ljubavi i mira* – aludirajući, na primjer, na Isusovo upozorenje učenicima da bez njega ne mogu učiniti ništa (Iv 15,5) ili na Pavlov zaključak upućen razdijeljenim Korinćanima da „Bog daje rasti“ (1 Kor 3,6).

Budući da „ovaj besmisleni bratoubilački rat još nije završio“ (ponovna aluzija na sveopće bratstvo čovječanstva, u ovom slučaju naroda Bosne i Hercegovine), Papa nadalje napominje duhovnim pastirima da *Gospodin od njih traži da ne klonu duhom* i na taj način u pamet doziva mnogobrojna starozavjetna mjesta Božjih ohrabrenja, Isusovih ohrabrivanja i Pavlovih poziva da se ne klone duhom, da navedemo samo najvažnija. Vrijeme je patnje, nastavlja Papa, no patnje *obilježene tajnom križa, a naše se spasenje ostvarilo na križu*¹²; jasno prisjećanje na Ivanovu i osobito na Pavlovu teologiju križa.¹³

Da bi pastiri bili *odgojitelji i svjedoci u službi Božjeg naroda*, moraju biti svjesni da nam je *svima potreban Božji oprost* (na primjer Rim 3,23; 5,12-20) i da *svi moramo jednako spremno opraštati svojoj braći* (na primjer Mt 6,12). Nakon ovog upozorenja Papa nastavlja s

¹² „S Golgote napaćenom ljudskom rodu dolazi navještaj pobjede ljubavi nad mržnjom, života nad smrću, mira i obnove nad svim sporovima i podjelama.“ („Namjeravani govor Svetoga Oca biskupima, svećenicima i časnim sestrama u katedrali Srca Isusova, Sarajevo, 8. rujna 1994“, u: Zoran Filipović, *Sveti Otac Ivan Pavao II.*, 31.)

¹³ Vidjeti, na primjer, Iv 8,32; 12,32; 1 Kor 11,24; 15,3-5; 2 Kor 5,21; 2,18; Rim 3,24-25; 4,25; Fil 2,6-11; Gal 1,4.

ohrabrivanjem neizravno citirajući Iv 16,33, gdje Isus kaže: „Hrabri budite, ja sam pobijedio svijet!“ da bi zatim podcrtao da osobito o svećenicima, redovnicima i redovnicama ovisi da *Evangelje i dalje bude naviještano u svakom dijelu vaše domovine* (usp. Mk 16,15; Mt 28,19), odnosno da „zajednica vjere ostane sjedinjena i čvrsto povezana sa svojim pastirima“ (usp. 1 Pt 5,2-4).

Premda u cijelom govoru svećenicima i časnim sestrama Papa samo dva puta i to neizravno citira Sveto pismo (usp. Iv 16,33; 20,19), ono je, kao što je gornja analiza pokazala, zapravo u pozadini mnogih njegovih misli, odnosno po(r)uka.¹⁴

2. OSTVARENI PASTORALNI POHOD, 12. – 13. TRAVNJA 1997.

Prigodom pastirskog pohoda Bosni i Hercegovini, 12. i 13. travnja 1997., Sveti je Otac, na hrvatskome jeziku, izrekao sveukupno jedanaest govora.¹⁵ Kao i u slučaju namjeravanog i neostvarenog posjeta iz 1994., u nastavku ćemo analizirati dva Papina govora: govor izrečen na slavlju Večernje u sarajevskoj katedrali i homiliju izgovorenu u euharistijskom slavlju na stadionu „Koševo“.

¹⁴ Prilikom pastoralnih pohoda pojedinim mjesnim Crkvama Papa se redovito sastaje ne samo s predstavnicima mjesnih Crkava nego i s poglavarima dotične države te predstavnicima drugih kršćanskih i vjerskih zajednica prisutnih u državi koju Papa pohađa. Upravo tako je trebalo biti i u pastirskom pohodu Sarajevu: Sveti je Otac, uz analiziranu homiliju i govor biskupima, svećenicima i časnim sestrama, pripremio još: *Govor civilnim i crkvenim vlastima; Govor zajednici srpsko-pravoslavnoj i Govor muslimanskoj zajednici*. Papa je, što je hvale vrijedno, sve govore pripremio na hrvatskome jeziku i, premda nisu održani, objavljeni su u novinama *L'Osservatore Romano* od 10. rujna 1994. (str. 5) te u *Insegnamenti*, II., iz 1994. (str. 255-266.). Mi ih ovdje nećemo analizirati s aspekta biblijskih mjesta, budući da ona u njima nisu izričito zastupljena i budući da izlaze iz okvira naše zadane teme.

¹⁵ Kronološkim redom to su sljedeći Papini govori: Govor Svetog Oca u zračnoj luci; Homilija Svetog Oca na Večernjoj sa svećenicima, redovnicima, redovnicama, bogoslovima i sjemeništarcima; Govor Svetog Oca na susretu s najvišim vlastima Bosne i Hercegovine; Homilija Svetog Oca na Misnom slavlju; Govor prije molitve „Kraljice neba“; Govor Svetog Oca na susretu s biskupima Bosne i Hercegovine; Govor Svetog Oca na susretu s predstavnicima pravoslavne vjerske zajednice; Govor Svetog Oca na susretu s predstavnicima islamske vjerske zajednice; Govor Svetog Oca na susretu s predstavnicima Židovske općine; Govor Svetog Oca prigodom predaje Pete međunarodne nagrade Pape Ivana XXIII; Govor Svetog Oca na oproštajnoj svečanosti u zračnoj luci. Prva dva govora Papa je izrekao u popodnevni satima 12. travnja (po dolasku u sarajevskoj zračnoj luci i na slavlju Večernje u Katedrali posvećenoj Srcu Isusovu), a sve druge drugoga dana pastirskog pohoda, odnosno 13. travnja 1997.

2.1. Govor na slavlju Večernje u sarajevskoj katedrali

Prvoga dana pastirskog pohoda, 12. travnja 1997., u predvečerje, Papa Ivan Pavao II. je u sarajevskoj katedrali posvećenoj Srcu Isusovu slavio Večernju, zajedno s biskupima, svećenicima, redovnicima, redovnicama, bogoslovima i sjemeništarcima. Nakon što mu je kardinal Vinko Puljić, vrhbosanski nadbiskup, uputio pozdravne riječi, Papa je održao prigodni govor, koji ćemo u nastavku analizirati s aspekta biblijskih mjesta.

Nakon pozdravnog oslovljavanja Papa započinje svoj govor, koji je svojevrsna homilija, citatom iz Prve Petrove poslanice: „Vi ste rod izabrani, kraljevsko svećenstvo, sveti put“ (1 Pt 2,9). Sam kaže da se obraća prisutnima riječima apostola Petra te, ponovno citirajući Prvu Petrovu, doziva u pamet prisutnima da ih je *Bog iz tame pozvao k divnom svjetlu svomemu da bi naviještali Božja silna djela* (1 Pt 2,9). U pojašnjenju koja su to „silna djela“ navodi da su ona neizbrojiva jer se odnose na *divna djela koja je Bog učinio u ljudskoj povijesti*, među kojima je *najveće uskrsnuće Isusa Krista* (vidjeti, između ostalih Ps 111,4; Ef 2,10; Otk 4,10-11). Zato su oni koji su prije bili „Ne-narod“ i „Ne-mili“ – nastavlja Papa s citiranjem Prve Petrove (1 Pt 2,10), a u pozadini se nalaze simbolička imena djece proroka Hošee (Hoš 1,6-8; 2,25) – postali jedan jedini „narod Božji koji se po krvi Kristovoj ubraja u *Mile*“. To je bilo moguće zahvaljujući Isusu Kristu „koji je predan smrti za opačine naše i uskrišen radi našega opravdanja“ (Rim 4,25), ponovno citira Papa.

Zatim Papa zahvaljuje Gospodinu što je dopustio da se ostvari dugo željeno i iščekivano hodočašće u kojem se zajedno s drugima može moliti onome koji je „naš Mir“ (citat iz Ef 2,14). Ovom se citatu, nakon pozdravnih i zahvalnih riječi, Papa opet vraća donoseći cjelovit citat: „Krist je Mir naš, on koji od dvoga učini jedno: razori pregradu razdvojinicu, to jest neprijateljstvo“, napominjući da se sada u „pregradi razdvojinici“ pojavila „pukotina mira“.

U nastavku, opisujući da se nalazi u „mučeničkom gradu“ (Sarajevu), u zemlji obilježenoj ludom logikom smrti, podjela i uništenja (Bosni i Hercegovini) Papa upućuje prisutnima riječi utjehe i ohrabrenja i poziva ih da, *i uz cijenu velikih žrtava, ostanu s povjerenim im stadom i da budu nositelji nade i jasno svjedoci Kristova mira* – aluzije na Iv 21,15-17; Rim 12,8; Ef 4,8.11-12; Tit 1,9-11; Heb 13,7; 1 Pt 5,1-3, da navedemo samo neka biblijska mjesta. Kao uzor citira im riječi svetoga Pavla iz Druge Korinćanima: „U svemu se iskazujemo kao poslužitelji: velikom postojanošću u nevoljama... u čistoći, u spoznanju, u velikodušnosti, u dobroti, u Duhu Svetome, u ljubavi nehinjenoj“ (2 Kor 6,4-6).

U obraćanju bogoslovima i sjemeništarcima Papa ih poziva da *dopuste da ih osvoji Krist* (kao što je, na primjer, osvojio Pavla, Fil 3,8¹⁶), a svima (*svećenicima, redovnicima, redovnicama, bogoslovima i sjemeništarcima*) daju dvostruku preporuku: da *žive međusobno u solidarnosti* (navesti) i da budu, citira Papa, „savršeno istoga osjećanja i istoga mišljenja“ (1 Kor 1,10).

U nastavku Papa napominje svima da su, kao poslužitelji Božje ljubavi, poslani da čine ono što je činio Krist, odnosno Papinim riječima koje su sasvim na tragu evanđeoskog narativa: „otirete suze tolikih osoba koje oplakuju svoje najmilije koji su ubijeni, da slušate nemoćni krik onih koji su vidjeli pogaženima svoja prava i uništeno ono što im je najsvetije. Kao braća i sestre svih, budite blizu prognanicima i izbjeglicama, onima koji su istjerani iz vlastitog doma i koji su ostali bez onog što su htjeli graditi za svoje sutra. Budite potpora starcima, siročadi, udovicama.“

U završnim riječima Papa ističe da je ovdje došao Petrov nasljednik, kao *hodočasnik mira, pomirenja i zajedništva*, „da bi sve podsjetio da Bog prašta samo onomu koji, sa svoje strane, ima hrabrosti oprostiti drugima“, aludirajući tako i na prošnju molitve Očenaša u kojoj molimo Boga da nam oprost i kako mi opraštamo našim dužnicima, i na mnogobrojne Isusove i svetopisamske primjere povezanosti Božjeg opraštanja s čovjekovim opraštanjem drugima. Na koncu, prije završnog utjecanja Mariji, Kraljici mira, Papa naglašava da je potrebno otvoriti svoj um Božjoj logici kako bi se postalo dio Njegova naroda i moglo naviještati „silna djela Njegove ljubavi“ – ponavljajući citat iz Prve Petrove s početka svoga govora (1 Pt 2,9).

Svoj je govor Papa – možemo zaključiti na kraju – koncipirao sasvim biblijski: svi izričiti citati potječu iz Novog zavjeta, no u pozadini mnogih njegovih navedenih i drugih misli stoji bogatstvo starozavjetne mudrosti, odnosno biblijska teologija.

---

¹⁶ „Štoviše, čak sve gubitkom smatram zbog onoga najizvrsnijeg, zbog spoznanja Isusa Krista, Gospodina mojega, radi kojega sve izgubih i otpadom smatram: da Krista steknem i u njemu se nadem – ne svojom pravednošću, onom od Zakona, nego pravednošću po vjeri u Krista, onom od Boga, na vjeri utemeljenoj – da upoznam njega i snagu uskrsnuća njegovog i zajedništvo u patnjama njegovim, ne bih li kako, suobličen smrti njegovoj, prispio k uskrsnuću od mrtvih.“ Fil 3,8-11.

2.2. Homilija na Misnom slavlju na stadionu „Koševo“¹⁷

Naslov Papine homilije je citat iz Prve Ivanove poslanice: „Zagovornika imamo kod Oca – Isusa Krista, Pravednika“ (1 Iv 2,1). Već sama ta činjenica ukazuje da će homilija Svetog Oca biti biblijska, i ona to doista i jest, zbog najmanje sljedećih razloga.

Na samom početku homilije Papa se zadržava na naslovu/citatu i pita se tko je taj zagovornik, naš glasnogovornik. Nastavlja da odgovor na ovo pitanje pruža današnje bogoslužje i opet citira 1 Iv 2,1: „Zagovornika imamo kod Oca – Isusa Krista, Pravednika“ i Dj 3,13: „Bog Abrahamov, Izakov i Jakovljevi, Bog otaca naših, proslavi Slugu svoga, Isusa.“ To je onaj – nastavlja Papa s opisivanjem Zagovornika pozivajući se na Dj 3,13-15 – *koji je bio izdan i koga su se sunarodnjaci odlučili odreći čak i onda kada ga je Pilat bio naumio pustiti: izmolili su Barabu, a ne Isusa i tako je osuđen na smrt začetnik života*. No, „Bog ga uskrisi od mrtvih“ (Dj 3,15). O tome, kao *izravni svjedok Kristove muke, smrti i uskrsnuća*, govori Petar koji je – dalje poučava Papa – *poslan sinovima Izraelovim i svim narodima svijeta i koji svoje sunarodnjake ne samo optužuje nego i opravdava*: „Braćo, zna da ste uradili ono iz neznanja, kao i glavari vaši“ (Dj 3,17). Upravo je Petar, zaključuje Papa, *svjesni svjedok istine o Mesiji koji je na križu ispunio stara proroštva, odnosno činjenice da je Isus Krist postao zagovornik kod Oca izabranog naroda i svega čovječanstva*. Tu je istinu, poentira Papa, Petrov nasljednik došao ponoviti stanovnicima Sarajeva i cijele Bosne i Hercegovine, citirajući opet isto mjesto iz Prve Ivanove, no ovaj put u integralnom obliku, odnosno i drugi, a ne samo prvi redak drugoga poglavlja: „Zagovornika imamo kod Oca – Isusa Krista, Pravednika. On je pomirnica za grijeha naše, i ne samo naše, nego i svega svijeta“ (1 Iv 2,1-2). Sve što je Papa do sada rekao ili je izravno ili neizravno citiranje Pisma, odnosno direktno ili indirektno navođenje mjesta iz Prve Ivanove i Djela apostolskih koja govore o Zagovorniku Isusu.

Apostoli Petar i Ivan, zajedno s drugim apostolima, svjedoci su te istine, odnosno istine o Isusu Kristu Zagovorniku od Oca, jer su „svojim očima vidjeli Krista raspetoga i uskrsloga“, koji im se ukazao u dvorani Posljednje večere, pokazao im rane svoje muke i dopustio da ga dotaknu, štoviše, blagovao je s njima, kao što je to činio toliko

¹⁷ Sveti Otac Ivan Pavao II. predsjedao je svečanim Misnim slavljem 13. travnja 1997., na stadionu „Koševo“: uz sudjelovanje više od 50.000 vjernika, devet kardinala, četrdesetak biskupa i oko tisuću svećenika. Tom je prigodom, nakon pozdravnih riječi vrhbosanskoga nadbiskupa kardinala Vinka Puljića, Papa izrekao homiliju koju ćemo u nastavku analizirati.

puta prije smrti – referiranje na Mt 28, Lk 24 i Iv 20 – 21, osobito na Lk 24,39-43. Isus je, nastavlja Papa parafrazirajući Heb 13,8, očuvao vlastiti identitet te je isti danas, jednako kao i jučer i takav će biti uvijek: on je, kao pravi čovjek, zagovornik kod Oca svih ljudi, točnije svega stvorenja koje je po Njemu i u Njemu otkupljeno – aludiranje na, na primjer, Mk 10,45; Mt 26,28; Rim 8,23; 1 Kor 1,30 i Kol 1,14. Isus je oslobodio ljude od ropstva grijeha (vidi, na primjer, Rim 6,1-23 i Heb 10,15-18), no da bi to učinio, morao je trpjeti: zato Papa citira Lk 24,48-49, gdje stoji kako je pisano da će Krist trpjeti, ali i da će treći dan ustati od mrtvih.

U nastavku Papa govori o Sarajevu kao gradu-znaku 20. stoljeća i pozdravlja prisutne riječima samoga Krista koje je poslije uskrsnuća uputio svojim učenicima „Mir vama“ (Lk 24,26) i pojašnjava da to nije mir koji pobjednici nameću pobijeđenima, jaki slabima (aluzija na Iv 14,27), nego se on naprotiv rađa iz ljubavi. Rađa se iz ljubavi prema Bogu i prema čovjeku, zato Papa citira Pnz 6,5 i Lev 19,18, odnosno dvostruku zapovijed ljubavi: „Ljubi Gospodina, Boga svojega, svim srcem svojim... Ljubi bližnjega svojega kao samoga sebe“ (Isus ove dvije zapovijedi ljubavi sažima u jednu, dvostruku zapovijed: Mk 12,28-34; Mt 22,34-40 i Lk 10,25-28.) i zaključuje citiranjem Isusovog blaženstva o mirotvorcima: „Blago mirotvorcima, oni će se sinovima Božjim zvati“ (Mt 5,9).

Opet se Papa obraća Sarajevu i Bosni i Hercegovini ističući da njihova povijest i patnje *imaju zagovornika kod Boga: Isusa Krista, jedinoga Pravednika*¹⁸ te poziva na molitvu *Knezu mira* (naziv za Isusa Krista koji se temelji na Iz 9,1-7 i 11,1-10) kako bi Sarajevo za Europu postalo „uzor suživota i miroljubive suradnje među različitim narodima i vjerama“. Još jedanput, po sedmi put¹⁹, Papa ponavlja: „Imamo zagovornika kod Boga: Krista, jedinoga Pravednika.“

¹⁸ U Novom se zavjetu prvenstveno Isus pojavljuje kao pravednik (usp. Mt 27,19; Rim 5,19), a svi drugi samo u pogledu Božjeg djela spasenja u Kristu.

¹⁹ „Zagovornika imamo kod Oca – Isusa Krista, Pravednika“, 1 Iv 2,1 (citat na samom početku homilije); „Zagovornika imamo kod Oca – Isusa Krista, Pravednika. On je pomirnica za grijehe naše, i ne samo naše, nego i svega svijeta“, 1 Iv 2,1-2 (integralni citat); „Stanovnici Sarajeva i cijele Bosne i Hercegovine, došao sam da vam danas kažem: imate zagovornika kod Boga. Ime mu je: Isus Krist, Pravednik!“; „Stanovnici ove napaćene zemlje, hrabro! Imate zagovornika kod Boga. Ime mu je: Isus Krist, Pravednik!“; „Sarajevo, Bosno i Hercegovino, imate zagovornika kod Boga: Isusa Krista, Pravednika!“; „Sarajevo, Bosno i Hercegovino, tvoja povijest, tvoje patnje, tvoje iskustvo iz nedavnih ratnih godina, za koje se nadamo da se više nikada neće vratiti, imaju zagovornika kod Boga: Isusa Krista, jedinoga Pravednika.“ („Propovijed Svetoga Oca na misnom slavlju. Stadion Koševo, Sarajevo, 13. travnja 1997.“, u: Zoran Filipović, *Sveti Otac Ivan Pavao II.*, 107-109.)

U zadnjem dijelu homilije Sveti Otac podsjeća da je 1994. žarko želio doći u Sarajevo i tada mu je u pameti bila misao „oprostimo i zatražimo oprostjenje“, no rečeno mu je, sam kaže, da nije pravo vrijeme za to. Zato se Papa retorički pita „zar sad nije došlo vrijeme za to?“ i ponavlja riječi: „oprostimo i zatražimo oprostjenje“, uz obrazloženje: „Ako je Krist naš zagovornik kod Oca, onda ne možemo ne izgovoriti te riječi: I onda ne možemo ne krenuti tim teškim ali nužnim putem opraštanja, koji vodi k dubokom pomirenju.“ Slično će ponoviti i u zaključnoj molitvi upućenoj Blaženoj Djevici Mariji: „Učini da oprostjenje, središnja riječ Evanđelja, ovdje postane stvarnost.“

Papina je homilija, od naslova do zaključne molitve upravljene Bogorodici Mariji, prožeta – kako što smo vidjeli – brojnim biblijskim mjestima. Osobito je često, čak sedam puta, ponovljeno mjesto iz Prve Ivanove o Isusu Kristu, Pravedniku, Zagovorniku kod Oca.

ZAKLJUČAK

Iz do sada rečenoga evidentno je da su svi analizirani Papini govori biblijski utemeljeni, bilo da Papa izričito citira biblijska mjesta, bilo da se ona nalaze u pozadini njegovih po(r)uka. Zastupljenost biblijskih citata, direktnih ili indirektnih, varira od govora do govora: najzastupljeniji su u namjeravanoj homiliji za euharistijsko slavlje (1994.), koja je u biti tumačenje Molitve Gospodnje, tradicionalno nazvane Očenašem, koju Sveti Otac analizira zaziv po zaziv. Papa osvjetljava prilike u ratom zahvaćenoj Bosni i Hercegovini kroz prošnje Očenaša i poziva na razrješavanje ratnih sukoba u kojima stradavaju mnogi nevini: on sadašnju situaciju promatra iz biblijske perspektive, odnosno kroz prizmu Božje riječi. Cijela Papina homilija, od analize Isusova oslovljavanja Boga Ocem, točnije Tatom, pa do molbe da nas Bog izbavi od zla, potkrijepljena je biblijskom teologijom, često direktnim starozavjetnim i novozavjetnim citatima. Ukratko, Sveti Otac Molitvu Gospodnju vrlo dobro kontekstualizira i aktualizira, stavljajući poseban naglasak na nužnost opraštanja kao preduvjetu mira, ne upadajući u opasnost prečestih citiranja biblijskih mjesta (devet izravnih citata i dva neizravna), no zadržavajući biblijsku podlogu kod gotovo svake svoje izrečene misli.

U namjeravanom Govoru biskupima, svećenicima i časnim sestrama Sveti Otac samo dva puta navodi Sveto pismo, i to neizravno (Iv 16,33; 20,19), no ono je – kao što je prethodno izloženo – u pozadini mnogih njegovih izrečenih poruka klericima.

Papin govor izrečen na slavlju Večernje, prvoga dana pastirskog pohoda, 12. travnja 1997., obiluje direktnim novozavjetnim

citatima, a u pozadini mnogih Papinih misli stoji bogatstvo ne samo novozavjetne nego i starozavjetne mudrosti. Brojnost evidentiranih biblijskih mjesta jasno govori o biblijskoj utemeljenosti poruka koje je ovom prigodom uputio biskupima, svećenicima i časnim sestrama.

Na koncu, Papina Homilija izrečena na centralnom euharistijskom slavlju na stadionu „Koševo“ (13. travnja 1997.) od svoga naslova, tj. citata iz Prve Ivanove poslanice „Zagovornika imamo kod Oca – Isusa Krista, Pravednika“ (1 Iv 2,1) pa sve do zaključne molitve upravljene Bogorodici Mariji obiluje brojnim biblijskim mjestima. Samo kao primjer, odnosno *pars pro toto*, ponavljamo da je Sveti Otac u svojoj homiliji sedam puta, na različite načine, citirao mjesto iz Prve Ivanove o Isusu Kristu, Pravedniku, Zagovorniku kod Oca.

BIBLICAL PASSAGES IN THE HOMILIES AND SPEECHES OF
JOHN PAUL II TO CLERICS DURING HIS PASTORAL VISIT TO
SARAJEVO

Intended pastoral visit, September 8, 1994 and realized visit,
April 12-13, 1997

Summary

In the introductory part of the paper, the author discusses the social context of the Holy Father John Paul II's first pastoral visit to Sarajevo and Bosnia and Herzegovina in April 1997, which is significantly connected to the intended and unrealized visit in the war year of 1994. Since these two pastoral visits of the Pope are interconnected and interdependent, hence the author, through the prism of biblical passages, analyses selected speeches of the Holy Father from the unrealized and realized visits of the Pope: two homilies and two speeches to clerics that the Holy Father delivered, or planned to deliver, in the Croatian language. The paper places particular emphasis on the so-called indirect quotations, i.e. those biblical passages that are not explicitly cited but are alluded to, i.e. which stand in the background of the Pope's messages/lessons. The Conclusion summarizes the results of the author's analysis of the Pope's homilies and speeches from the aforementioned pastoral visits, and presents a value judgment with regard to the biblical basis of the analysed Pope's words.

Keywords: John Paul II, pastoral visits to Sarajevo, intended and realized visit, biblical passages, homilies and speeches to clerics